Тема 8. Розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп (об’єднань).

1. Криміналістична характеристика злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп (об’єднань).

2. Планування розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп (об’єднань).

3. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп (об’єднань).

1. Вивчення слідчої та оперативно-розшукової практики дає можливість припустити, що обов’язковими елементами будь-якої криміналістичної характеристики злочинів, вчинюваних неформалами, мають бути: особа злочинця; спосіб вчинення злочину; слідова картина; особа потерпілого; обстановка вчинення злочину. Указані елементи, як було зазначено вище, є взаємопов’язаними та взаємозалежними (схема 1).

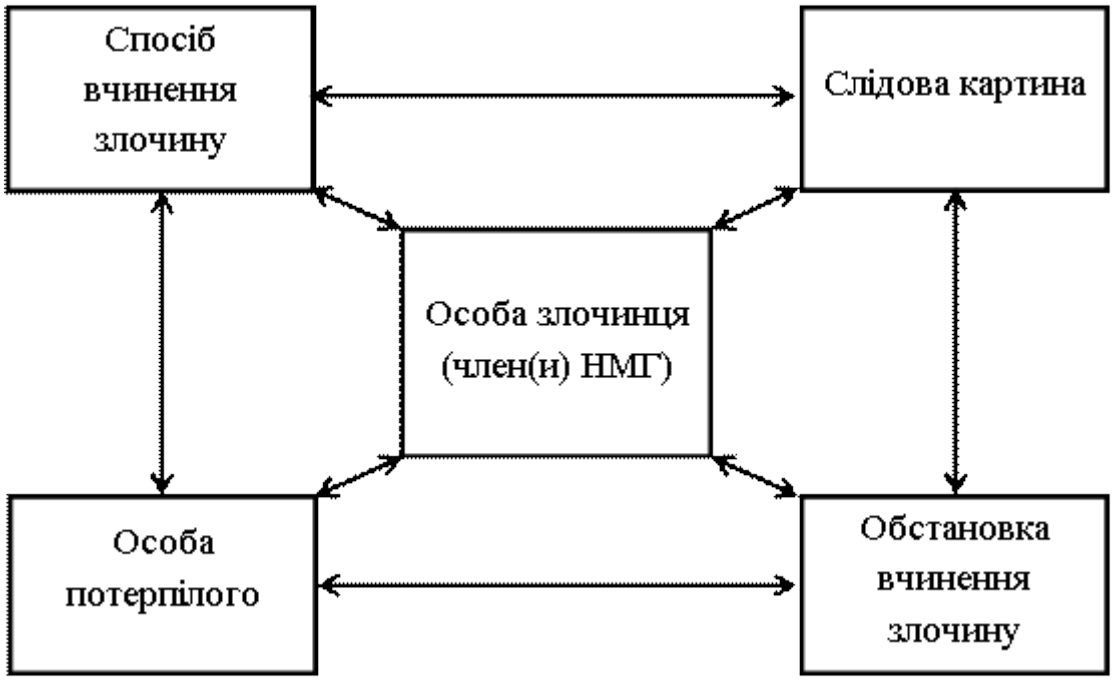

1. Системоутворюючим елементом криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються членами молодіжних неформальних об’єднань,

виступає особа злочинця (члени та власне неформальне утворення). Саме завдяки їй стає можливим виокремити вказані злочини як окремий різновид. Водночас «злочинець» визначає спосіб, сліди, обстановку та вибір жертви злочину.

Неформальні групи в контексті криміналістичного дослідження – це молоді люди (14-35 років), об'єднані сповідуванням певних ідей, теорій, релігій або навіть прослуховуванням певної музики, проведенням вільного часу, які задля пропагування своїх поглядів, інтересів, функціонування неформального утворення вчиняють злочини.

У більшості випадків, такі посягання вчинюються неформалами у співучасті, тобто у вчиненні злочину бере участь декілька осіб. Зазвичай, відбувається розподіл ролей.

Кількісний склад неформального утворення може коливатися від двох до декількох тисяч осіб (більшість – особи чоловічої статі), мати багатоланкову структуру, проте не обов'язково всі члени неформального руху можуть залучатися до здійснення злочинної діяльності.

Характерним для молодіжних асоціальних неформальних утворень є те, що згодом вони можуть трансформуватися в злочинні організації або ж частина неформальної групи увійде до такої організації. Також діяльність неформальних об'єднань може мати транснаціональну спрямованість.

2. Особливістю способу вчинення злочинів, що скоюються членами молодіжних неформальних груп, є демонстративний характер, наприклад, прагнення показати свої расистські переконання та/або ненависть до уболівальників команди-суперника, бажання нагадати про існування певної деструктивної ідеології тощо.

Обрання способу вчинення злочину перебуває в безпосередньому зв'язку з видом злочинного посягання та завданнями, які ставить перед собою неформальна група. Так, можливі випадки доведення до самогубства шляхом давання вказівок через Internet, наприклад, як це відбувається в неформальних об'єднаннях «група смерті», «синій кіт», «тихій дім», які

існують в соціальній мережі «Вконтакте».

Залежно від структури неформального утворення та цілей, які переслідують його лідери, вчиненню злочинів можуть передувати підготовчі дії, а саме: вибір місця, часу, знарядь протиправних посягань, спостереження за жертвою (жертвами), вжиття заходів щодо мінімізації слідів, які можуть залишитися на місці вчинення злочину.

Приховування злочинної діяльності неформалами є вкрай рідким, адже останні роблять все можливе аби показати чи нагадати про свою діяльність.

3. Слідова картина. Не підлягає жодному сумніву твердження В.О. Коновалової, що «способу вчинення злочину як такого немає на початковому етапі розслідування, а є тільки сліди, характер яких не визначено і невідомо, а в окремих випадках вимагає консультації спеціаліста з тієї чи іншої галузі знання» [19, с.26], саме тому необхідним є ретельне дослідження механізму слідоутворення.

Під час вчинення злочинів членами молодіжних неформальних груп залишається чимала кількість слідів. Умовно їх можна поділити на дві групи:

1) загальні (ті, що притаманні вчиненню будь-якого злочину, наприклад, сліди крові, наявні при вчиненні абсолютно різних видів умисних убивств);

2) специфічні, тобто це сліди, що свідчать про причетність певної молодіжної неформальної групи до скоєння злочину (залишені на місці вчинення злочину предмети із символікою неформального руху, написи, листівки та ін.).

Крім того, досить часто вчинення злочинів неформалами супроводжується наявністю сторонніх спостерігачів, які в подальшому можуть отримати статус свідків, наприклад, при вчиненні хуліганських дій футбольними вболівальниками («фанами»).

4. Особа потерпілого. Майже всі молодіжні асоціальні неформальні структури утворюються з метою протиставити себе суспільству шляхом пропагування різних ідей, ідеологій, теорій, псевдорелігій. Обов’язково

встановлюється коло так званих «ворогів» (наприклад, уболівальників команди-суперника; осіб, які мають інші релігійні переконання; політичних опонентів тощо). Тобто жертва обирається не як конкретна особистість, а як представник чогось «іншого». При цьому вік, стать, професія практично не мають значення.

Характерною є особлива жорстокість із боку представників молодіжних неформальних груп при вчиненні злочинів проти життя та здоров'я особи (злочини на ґрунті расової, національної, політичної, релігійної, сексуальної нетерпимості).

Не є поодинокими випадки, коли відбуваються знущання над тваринами з боку членів релігійних сект під час здійснення релігійних обрядів. Такими тваринами можуть бути коти, собаки, худоба тощо.

Нормами Кримінального процесуального кодексу України, ч.1 ст. 55, закріплено, що юридична особа, у разі завдання їй матеріальної шкоди, може бути визнана потерпілою від злочину. Позитивно оцінюючи вказане нововведення, не можна не відмітити чисельні випадки завдання майнової шкоди різним підприємствам, установам, організаціям під час футбольних матчів, масових заворушень, терористичних актів, організаторами та учасниками яких стають члени молодіжних неформальних об'єднань. Виникнення наміру щодо завдання шкоди зазвичай є спонтанним, але існують й виключення, коли напад планується заздалегідь.

5. **Обстановка вчинення злочину.** Понад 90 % злочинів вчиняється членами молодіжних неформальних об'єднань у містах, більшість з яких – це обласні центри та міста з населенням 200 тисяч людей і більше.

Так, конкретними місцями вчинення злочинів можуть бути:

1) приміщення (житлові та нежитлові):

– до житлових приміщень належать будинки, квартири, кімнати у квартирах, будинках, гуртожитках. До цієї ж підгрупи слід віднести й сходи, сходові площадки. Відповідно, у процесі розслідування злочинів даної категорії всі ці приміщення необхідно досліджувати в комплексі;

– до підгрупи нежитлових приміщень можуть бути віднесені службові приміщення та приміщення, призначені для різного роду масових заходів, таких як збори, мітинги, лекції, зустрічі, круглі столи, спортивні змагання (тобто стадіони, легкоатлетичні манежі, спортивні клуби) і т.п., а також релігійні споруди (синагоги, мечеті); крім того до нежитлових приміщень відносяться кафе, бари, паби, ресторани;

2) ділянки місцевості (площі, вулиці, парки, сквери, прибудинкова територія, заповідні зони, місця відпочинку, цвинтарі, територія навколо стадіону та ін.);

3) транспорт (автомобільний, залізничний, авіаційний тощо).

Час скоєння злочину може бути яким завгодно, тобто злочини можуть вчинятися і вдень, і ввечері, і вночі. Так, вчинення злочинів неформалами може бути пов'язане з певними датами, наприклад, днем народження Адольфа Гітлера, Антона Шандора Ла-Вея, футбольним матчем, релігійним, псевдорелігійним святом тощо. Крім того, можливі ситуації, коли злочин починається в один час, а закінчується в інший.

Коло знарядь, що можуть використовуватися неформалами під час вчинення протиправних діянь, є доволі широким, це: холодна та вогнепальна зброя; вибухові пристрої; різні гострі та тупі тверді предмети; транспортні засоби, тварини тощо. Зброя та предмети, що використовуються для вчинення злочинів, можуть мати специфічні позначення, які підтверджують її належність представникам певного молодіжного неформального об'єднання.

2. Аналіз практики розслідування злочинів, які вчиняються неформалами, дає змогу виділити такі типові слідчі ситуації початкового етапу: 1) отримана інформація щодо вчинення злочину (злочинів), встановлена особа потерпілого. Затримана особа, підозрювана у вчинені злочину (її зовнішній вигляд може вказувати на приналежність до молодіжного неформального утворення). Огляд місця події свідчить про причетність до злочину представника (представників) молодіжної

неформальної групи (об’єднання). Внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) отримана інформація щодо вчинення злочину (злочинів), встановлена особа потерпілого. Відсутні дані відносно особи (осіб), яка (які) здійснила (-и) злочинне посягання. Огляд місця події свідчить про причетність до злочину представників молодіжної неформальної групи (об’єднання). Внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 3) отримана інформація щодо вчинення злочину (злочинів), особа потерпілого не встановлена. Відсутні дані відносно особи (осіб), яка (які) здійснила (-и) злочинне посягання. Огляд місця події свідчить про причетність до злочину представників молодіжної неформальної групи (об’єднання). Внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Особливості планування початкового етапу розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об’єднань). Так: 1) характерною відмінністю злочинної діяльності неформальної молоді є те, що вона демонстративна, і члени групи не вживають ніяких дій щодо її приховування, тобто слідчій ситуації початкового етапу розслідування властива очевидність, що дає можливість висунути версію про вчинення злочину членами молодіжної неформальної групи (об’єднання). Залежно від аналізу слідів, залишених на місці злочину, версія може бути уточнена в частині різновиду неформального співтовариства і цілей, які воно переслідує; 2) досліджуючи матеріально-фіксовану сторону злочинів неформальної молоді, особливу увагу необхідно приділити слідам, які вказують на те, що злочин скоєно спільнотою з певними поглядами, ідеями, переконаннями тощо; 3) здійснюючи перевірку висунутих версій, слід ретельно допитати осіб, які стали безпосередніми свідками події, що сталася, бо їхні показання можуть допомогти встановити мотив вчинення того чи іншого злочину, ідентифікувати неформальну групу, виявити особливості спілкування і дій її учасників; 4) ураховуючи специфіку зазначених злочинів, ретельно слід підходити до використання спеціальних знань під час розслідування.

3. Першочерговою слідчою (розшуковою) дією, що проводиться одразу

ж після виявлення злочинного посягання, до якого можуть бути причетні члени молодіжної неформальної групи (об'єднання), є огляд місця події, адже саме під час огляду місця події, окрім збирання інформації, складається уявлення про психологічне тло події, тобто слідчий з'ясовує, за яких умов відбулася подія і як діяли її учасники, іншими словами, виконуючи огляд, слідчий поміщає себе не тільки в просторову, але й у психологічну атмосферу злочину, а це має не аби яке значення для розслідування злочинів зазначеного виду. Максимально повне, комплексне дослідження слідової картини під час огляду місця події дозволить слідчому (слідчим) висунути версію про вчинення злочину представниками певної молодіжної неформальної групи (об'єднання) та спрямувати розслідування у вірному напрямку.

Процесуальні, криміналістичні особливості проведення огляду місця події стали предметом досліджень таких вчених-криміналістів, як: В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.І. Бояров, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько та ін. За останні ж роки, на теренах нашої держави, свої дисертаційні роботи проблематиці проведення огляду місця події присвятили В.І. Алєксєйчук (Харків, 2007) та Л.Д. Скільська (Київ, 2010).

Проте питання огляду місця події при розслідуванні злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), на жаль, не отримали належної уваги у вітчизняній науці.

Метою ж статті є визначення окремих особливостей проведення огляду місця події під час розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань).

Після отримання інформації про можливе посягання, слідчий може прийняти рішення, відповідно до ч.3 ст. 214 КПК України, щодо проведення огляду місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, це дасть змогу негайно приступити до проведення вказаної слідчої (розшукової) дії.

Якщо в слідчого при аналізі отриманих даних виникає припущення, що до ймовірного злочинного посягання причетні члени молодіжної неформальної групи (об'єднання), то ним, у найкоротший термін, має бути сформований оптимальний склад слідчо-оперативної групи для проведення огляду місця події, із залученням оперативних співробітників, судово-медичного експерта, експерта-криміналіста, спеціаліста-психолога, а також спеціаліста, який вивчає формування і діяльність молодіжних неформальних груп (об'єднань, рухів тощо). Може виникнути необхідність у залученні до огляду місця події спеціаліста з пожежної безпеки, вибухознавства.

В.І. Бояров, розглядаючи питання проведення огляду місця події при розслідуванні масових заворушень, зазначає, що «негативною обставиною, якою характеризується такий огляд, є те, що в зазначених провадженнях досить часто немає можливості невідкладно провести цю слідчу (розшукову) дію. Часто це пов'язано з продовженням заворушень, коли для учасників огляду немає гарантій безпеки; є багато об'єктів огляду і немає достатньої кількості слідчих, оперативних працівників та спеціалістів для проведення негайного огляду». Враховуючи те, що масові заворушення є одним зі злочинних проявів й неформальної молоді, слід мати на увазі, що така ситуація може мати місце й тоді, коли члени молодіжної неформальної групи (об'єднання) виступають організаторами та/або безпосередніми учасниками злочину, передбаченого ст. 294 КК України, а також при вчиненні хуліганських дій футбольними уболівальниками (фанами) до, під час чи після футбольного матчу та ін.

Щодо злочинів неформалів, то місця їх вчинення, залежно від виду молодіжного неформального утворення та цілей, які воно перед собою ставить, можуть бути різноманітними. Проте доцільно їх поділити на три групи: 1) приміщення (житлові та нежитлові); 2) ділянки місцевості та 3) транспорт. При цьому інколи місце вчинення злочину може охоплювати одразу й приміщення, й ділянки місцевості, й транспорт (наприклад, хуліганські дії після футбольного матчу, які «переросли» в масові

заворушення або переслідування особи з метою її вбивства чи нанесення тілесних ушкоджень на ґрунті ненависті).

Слід підкреслити, що понад 90 % злочинів вчиняється членами молодіжних неформальних об'єднань у містах, більшість з яких – це обласні центри та міста з населенням 200 тисяч людей і більше, тобто, можна зробити висновок, що злочини неформальної молоді – це «міські злочини». Тому слідчому треба враховувати особливості розташування різних будівель, об'єктів інфраструктури, рекреаційних зон, річок тощо.

Не завжди вдається окреслити межі місця злочину, вчиненого неформалами, через його тривалість або ж значну площу території, яке воно охоплює. Однак слідчим мають вжитися заходи щодо встановлення та огляду всього місця (місць) злочинної події. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень по злочинах, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), показує, що злочинці в більшості випадків не вживають заходів щодо приховування і фальсифікації слідів, адже їх дії є демонстративними, тобто спрямованими на пропагування ідеологій, ідей, поглядів, псевдорелігій.

Вибір методів огляду місця події залежить від багатьох обставин і визначається, насамперед, особливостями й площею території, яка має бути оглянутою, а також характером злочину та інших обставин. При проведенні огляду місця події по даній категорії злочинів слідчий може використовувати різноманітні методи.

Так, при огляді великої за площею території у випадках вчинення злочинів у місцях проведення видовищних заходів, метрополітені, площах, стадіонах, парках і т.п. найбільш ефективними методами огляду місця події є фронтальний і секторний.

Під час вчинення злочинів членами молодіжних неформальних груп залишається чимала кількість слідів матеріального та ідеального характеру. Умовно їх можна поділити на дві групи:

1) загальні (ті, що притаманні вчиненню будь-якого злочину,

наприклад, сліди крові, наявні при вчиненні абсолютно різних видів умисних убивств – матеріальні сліди; показання свідків, потерпілих щодо місця, часу, прикмет злочинців, у якому напряму вони зникли та ін. – ідеальні сліди);

2) специфічні, тобто це сліди, які свідчать про причетність певної молодіжної неформальної групи до скоєння злочину (залишені на місці вчинення злочину предмети із символікою неформального руху, написи, графіті, листівки – матеріальні сліди; показання свідків, потерпілих, наприклад, щодо наявності в діях підозрюваного мотиву расової, національної чи релігійної ненависті через висловлювання, образи та ін. – ідеальні сліди).

Крім того, слідчий повинен безпосередньо контактувати зі спеціалістом, який вивчає формування і діяльність молодіжних неформальних груп (об'єднань, рухів тощо) задля негайної фіксації специфічних слідів, залишених неформалами. Саме специфічні сліди дають підстави висунути версію, що злочин вчинено представниками молодіжного неформального середовища або навіть конкретизувати, яким саме.

Повне, всебічне, копітке дослідження слідової картини дає змогу визначити особливості події злочину, його мотиви, різновид неформального об'єднання, яке може бути причетним до його вчинення, кількість злочинців тощо. Досить часто саме механізм слідоутворення стає рушійною силою для слідчої та оперативно-розшукової діяльності по злочинах неформалів [6, с.271].

Здійснюючи керівництво оглядом місця події, слідчий, відповідно до ч.1 ст. 41 КПК України, може доручити оперативним співробітникам підрозділів Національної поліції проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів свідків.

Можливі випадки, коли після вчинення злочину не всім членам молодіжної неформальної групи (об'єднання) вдається втекти з місця події і вони здійснюють спроби маскування під перехожих або ж безпосередніх очевидців. Тому слідчий, оперативні співробітники мають бути готові до

такого розвитку подій й спроб злочинців залишити місця вчинення протиправного посягання під час огляду. Після затримання таких підозрюваних їх опитування, допити мають бути проведені на місці події за участю спеціаліста, який вивчає формування і діяльність молодіжних неформальних груп (об'єднань, рухів тощо) та спеціаліста-психолога.

Рекомендується проводити максимально повну фіксацію огляду місця події по зазначених злочинах. Зокрема, за допомогою квадрокоптера.

Ретельне вивчення особливостей огляду місця події при розслідуванні злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), допоможе слідчому організувати процес огляду та зосередити увагу на проблемних питаннях, з якими можна стикнутися під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Слідчою (розшуковою) дією, проведення якої є обов'язковим під час розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), є допит підозрюваного (підозрюваних). Результати його проведення, без перебільшення, мають визначальний характер для всього процесу розслідування.

Однак на сьогодні відсутні комплексні узагальнення тактико-криміналістичного забезпечення допиту підозрюваних – членів молодіжних неформальних груп (об'єднань).

Метою статті є визначення окремих особливостей допиту підозрюваного – члена молодіжної неформальної групи (об'єднання).

Під неформальною молоддю в контексті криміналістичного дослідження слід розуміти молодих людей (14-35 років), об'єднаних сповідуванням певних ідей, теорій, релігій або навіть прослуховуванням певної музики, проведенням вільного часу, які задля пропагування своїх поглядів, інтересів, функціонування неформального утворення вчиняють кримінальні правопорушення.

Неодмінною умовою проведення допиту підозрюваного-неформала стає підготовка до нього, яка може займати до декількох днів та має бути

вкрай ретельною. Слідчий (прокурор) повинен максимально повно ознайомитися з біографією підозрюваного (в т.ч. мати психологічний портрет підозрюваного), специфікою, структурою молодіжної неформальної групи (об'єднання), до якої він входить, його місцем у ній. Може виникнути потреба в консультуванні зі спеціалістом, який вивчає діяльність різного роду молодіжних неформальних утворень. Так, анкетування слідчих показало, що вони жодного разу не користувалися допомогою зазначеного спеціаліста під час підготовки до допиту. Сама ж підготовка здійснювалися лише в 67% випадків.

Великого значення під час підготовки до допиту підозрюваного – члена молодіжної неформальної групи (об'єднання) набуває цілеспрямоване вивчення матеріалів кримінального провадження, яке передбачає: 1) предметну систематизацію матеріалів про факти, події, особу тощо; 2) виявлення суперечностей і прогалин у досліджуваних матеріалах; 3) одержання контрольних відомостей, які можна використовувати на допиті [4, с. 334-335].

В.А. Журавель справедливо зазначає, що інформаційний обмін між допитуваним і допитуючим не є безмежним, а зумовлений і конкретизується предметом допиту. Коло тих обставин, які слідчий має намір з'ясувати шляхом допиту, називається предметом допиту. Умовно ж ці обставини можна розділити на три групи: 1) ті, що стосуються особи підозрюваного; 2) ті, що стосуються вчинення кримінального правопорушення (злочину); 3) ті, що стосуються існування та функціонування молодіжної неформальної групи (об'єднання). Задля встановлення відповідних обставин та безпосереднього контактування з підозрюваним, який належить до неформального утворення, слідчому (прокурору) необхідно розробити перелік запитань, що мають бути поставлені та можуть коригуватися, уточнюватися безпосередньо під час допиту.

Окрім цього, виваженим має бути підхід до вибору тактичних прийомів (тактичних комбінацій), що можуть бути використані. Як правило, допит

підозрюваного-неформала відбувається в конфліктній ситуації, тому тактика допиту може бути побудована на використанні даних про особу підозрюваного з активізацією його позитивних якостей (у тому числі тоді, коли підозрюваний є неповнолітнім); роз'яснення йому позитивних наслідків співпраці зі слідством, наявних компромісних процедур. Для встановлення психологічного контакту слідчий використовує допомогу спеціалістів-психологів тощо. Результати анкетування слідчих свідчать, що лише в 11% випадків під час допиту підозрюваного – члена молодіжної неформальної групи (об'єднання) використовувалася допомога спеціаліста-психолога, що не може не викликати певну стурбованість.

Також ефективним тактичним прийомом, за допомогою якого слідчий отримує від підозрюваного правдиві показання, є використання вже під час допиту показань співучасників; інформації, отриманої в процесі обшуків, допитів свідків і потерпілих, даних із мережі Інтернет, камер зовнішнього відеоспостереження тощо.

Якщо ж під час допиту підозрюваний «замикається» і не бажає відповідати на запитання слідчого (прокурора), то може бути застосований такий тактичний прийом, як «провокація поглядів підозрюваного». Метою цього тактичного прийому є встановлення наявності певних поглядів, переконань підозрюваного. Під час допиту необхідно створити ситуацію, коли виникне дискусія і «зачепити» підозрюваного (слідчий може виказати незадоволеність політикою держави; культурним рівнем іноземців; не погодитися з якимось поглядами потерпілого; зазначити, що дотримується таких само релігійних переконань або ж вболіває за той же футбольний клуб тощо). Це може викликати емоційний сплеск у підозрюваного та змусить його висловити свою точку зору, що дозволить слідчому врешті-решт отримати необхідну інформацію, оскільки захопившись розмовою, тим, що його дійсно бентежить, допитуваний перестане себе контролювати і викаже реальні мотиви своєї поведінки та своїх вчинків.

У ході допиту підозрюваного – члена молодіжної неформальної групи

(об’єднання), а особливо, якщо він є конфліктним, слідчий (прокурор) має передбачити тактичні ризики, які можуть ускладнити або взагалі звести на нівець усю виконану роботу.

Такими тактичними ризиками можуть бути: 1) небажання підозрюваного йти на контакт зі слідством і як наслідок відмова давати будь-які показання; 2) намагання заплутати, обманути особу, що допитує; 3) спроба здійснення психологічного впливу (погрози, залякування) на слідчого (прокурора); 4) спроба втечі під час допиту (з кабінету слідчого, прокурора; під час допиту на місці події).

Отже, запропоновані рекомендації мають сприяти тактично грамотному проведенню допиту підозрюваного – члена молодіжної неформальної групи (об’єднання) та полегшити процес підготовки до нього. Адже саме результати допиту підозрюваного (підозрюваних) можуть суттєво вплинути на подальший хід розслідування.